

NASELJENJE STAROHRVATSKE PODMORSKE ŽUPE

Od četrnaest starohrvatskih župa, koje spominje Konstantin Porfirogenet, najstarije vijesti imamo o Paratalasiji ili Podmorskoj župi, koja dolazi i pod imenom Kliške župe. Zapravo Podmorje je prvi put zabilježeno 1249. godine, i to kao zemljište između potoka Resnika i Ostroga. Paratalasija se po Baradi prostirala od granica Trogira, Blato, Pantan, Plano, Smokvica i Labin do Tugara u Poljicima. U unutrašnjosti je obuhvatala Konjsko, Dugopolje i Gornja Poljica.¹ Tako Barada, ali su te granice preširoke, osobito što se tiče Poljica, pa neka mjesta treba izbaciti, a na drugim preciznije odrediti granice.

Konjsko nikako nije pripadalo u župu Podmorje, jer se u Zvonimirovoj povelji, kojom ga dariva splitskom nadbiskupu, izričito kaže, da se Konjsko nalazi u Smini, dakle u posve drugoj župi. (. . . . . placuit donare territorium in loco qui Smina nuncupatur illud quidem quod Conustina nominatur – svjedočilo mi se darovati zemljište u mjestu, koje se zove Smina, t. j. ono, što se Konjuština nazivlje.²

Jednako nije moguće da su Srednja i Gornja Poljica pripadala Paratalasiji ili Kliškoj župi, kako ćemo je unapredak zvati.

Već je *contradictio in terminis*, da Gornja Poljica budu u Podmorju, kad ih čitava planina Mosor dijeli od mora, a i Srednja Poljica nisu mogla biti dio te župe s dvaju razloga: 1. u tom slučaju ne bi Kliška župa imala prirodne granice tamo kod Tugara, 2. koliki bi bio teritorij Poljičke župe, kad bismo od nje odrezali Gornja i Srednja Poljica, a kasnije Poljičko Primorje u XI. stoljeću bilo je splitsko, i Jesenice i Podstrana tek su g. 1444. pripojene Poljicima.

Napokon po Statutu poljičkom iz godine 1482. granica poljička ide od mora po rijeci Žrnovnici do Kučina, a od Kučina preko Mosora i Kotlenica, ispod Biska izbija na Cetinu pod Nutjakom kulom.³

Kad bi Baradine granice bile utvrđene, onda bi župa poljička imala samo 6–7 sela, a to je sitan teritorij za jednu političku jedinicu.

¹ Barada Miho, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1952. str. 23.

² Rački Frano, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877. 139.

³ Pavić Alfons, Prinosi povijesti Poljica, Sarajevo, 1903. str. 28.

Poznato je, da su župe bile omeđane prirodnim granicama, pa je najnaravnije, da kliška ima granicu na rječici Žrnovnici, gdje su u kasnija vremena na lijevoj obali rijeke počinjala Poljica.

Granica Kliške župe prema Splitu u najstarije doba hrvatske povijesti tekla je od »Suhoga mosta«, t. j. Dioklecijanova vođovoda pa potokom i poljskim putem na Granicu ispod Kučina i dalje na Žrnovnicu.⁴

Za granicu iza Klisa možemo označiti Konjsko, koje već pripada u Sminu, a prema Cetini nemamo podataka u dokumentima, da bismo odredili stalnu crtu. Prema trogirskoj Zagori poviše današnjih Kaštela sezala je, po Baradi, do Smokvice u Gornjem Segetu i Labištice u Labinu.

I samo ime Parathalassia-Podmorje (Primorje) svjedoči, da je glavni teritorij te župe bio uz more. Padom Salone i ranim naseljenjem Hrvata na polju zvanom Ager Salonitanus, o čemu nam svjedoče dva hrvatska dvorca (curtes) u Rižinicama i kod Sv. Martina, poremetila se razdioba salonitanskog Agera. Ager salonitanus postao je vladarsko dobro, a grad je Split sačuvao samo jedan dio svoje okolice do linije Dujmovača-Žrnovnica ... I Trogir je sužen bio na najuže granice Malog polja do Pantana-Blata i brdašca Korbana. Na ostali dio tih gradova Salone i Tragurija, prostrla se Kliška župa.

Njezin položaj u blizini dvaju bizantinskih gradova na župnom polju uz današnji kaštelanski zaljev, kuda je preko polja prolazila glavna cesta preko Solina za Split i okolna mjesta, uvjetovaše njezin brz razvitak, po kojemu se ona prva spominje u hrvatskoj povijesti.

Žiće sv. Anastazija pripovijeda, da su Splićani prenoseći iz Solina u Split kosti sv. Dujma i sv. Anastazija žurno vršili taj posao »hojeći se Hrvata, svojih takmaca.« To znači, da su Hrvati u Solinu već imali svoje naselje ili da su barem tuda krstarili.⁵

Solinjani, koji su preživjeli propast svoga grada, vrativši se s otoka zatvorili su se u Dioklecijanovu palaču i nijesu ni pomišljali, da se vrate u Solin, dapače Toma Arcidakon izričito kaže, da su Hrvati uništavali sve njihove nasade ne dopuštajući im ni da iziđu izvan gradskih zidina.⁶

Tek u drugoj polovini VII. stoljeća po odredbi bizantinskih careva našao se način za izmirenje i miran život između staroga i novog pučanstva. Zemljište od Salone do Traguriona postaje vlasništvo hrvatske vladalačke kuće.⁷ Na njemu su Hrvati zauzeli najvažniju prometnu točku, prijelaz preko Solinske rijeke na »Gospinu otoku«, i tako držali pod okom put između Splita i susjednih naselja.⁸

Podmorska župa podigla je svoj grad u tvrdom Klisu, od kojega je dobila i ime. Klis je ključ (kleis) i vrata između Jadranskoga mora i Dinarskih planina. Kraj sa tvrdavom na nepristupačnoj litici brani primorje sa zaleđa, a zagorje od navale s mora. Samo polje Kliške župe također je sigurno od

⁴ Lovre Katić, Zadužbine hrvatske kraljice Jelene na Otoku u Solinu - Rad Jug. akademije znan. i umj., knjiga 306., str. 212.

⁵ Lovre Katić, Solin od VII.-XX. stoljeća - Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, br. 9. Split, 1955., str. 5.

⁶ Toma Arcidakon, Historia Salonitana, ed. Rački, str. 33.

⁷ Barada, o. c. str. 23-24.

⁸ Ejner Dyggwe, History of Salonitan Christianity, Oslo, 1951. str. 131.

morskih gusara, koji se mogu tek teškom mukom probiti kroz Marjanska vrata kod Splita ili kroz uski kanal kod Trogira. Ti povoljni uvjeti razlogom su, što su vrlo rano nastala i hrvatska naselja u ovom kraju.

Sam grad Klis kao župski grad bio je najvažnija točka, i oko njega su se odvijali najvažniji događaji prvoga doba hrvatske povijesti. Prvo naselje u ovom kraju, koje se može donekle dokazati i rezultatima arheoloških istraživanja, javlja se u razrušenom gradu Solinu. Dyggve je našao neke suhozidine na nivou starokršćanskih bazilika i hramova pod kasnijim naplovom zemlje, koju su vode nanijele s ogoljeloga brda Kozjaka kroz vjekove, i drži, da su te primitivne kućice vjerojatno iz doba razrušenja Salone.⁹ I kod istraživanja okolice teatra i foruma staroga grada našlo se nešto fragmenata slavenske keramike. Ruševine Salone koje su tisuću godina pljačkane, pa još gore porušene odnošenjem kamenoga materijala na sve strane i iskrčene pri obrađivanju vinograda, još nisu ni izdaleka pretražene, a i onaj dio, koji je prekopan nije mogao dati dokaza o prvomu naselju Hrvata, jer stara arheološka škola išla je najviše za tim, da otkrije monumentalne zgrade i natpise, kipove i mozaike, a nije se obazirala na neugledne fragmente slavenske keramike. U takvim prilikama moramo biti zadovoljni i ovim sitnim novim rezultatima očekujući, da nam nova pitanja istraživanja donesu i nove priloge za rješene toga pitanja.

Vijest Tome Arcidakona o odnosu Hrvata i Splitsana i ti arheološki podaci dovoljno su jamstvo za rano naseljenje Hrvata na solinskom polju već po svršetku seobe u VII. stoljeću.

Prirodno je i poznato, da svaka župa ima svoj grad, pa i bez osobitih dokumenata mogli bismo zaključiti za Klis da je bio sjedište župana, a da je u njemu obitavao i sam knez, jamče nam i sačuvani pisani izvori i kameni spomenici. Ti su zaista tek iz IX. stoljeća. Vijest o zauzeću Klisa, dok je još postojala Salona, kako je donosi Konstantin Porfirogenet, ne ide amo, jer ako je istinita, ipak se ne odnosi na Hrvate, nego na Avare i njima podložne anonimne Slavene.

Ima, međutim, jedna vrsta naselja, koju možemo pretpostaviti i bez ikakva povijesnoga dokumenta, jer nas na to ovlašćuje potreba svagdanjega života svih vremena, a to su mlinice.

U prvo doba naseljenja Hrvata bez sumnje su kućni žrvnji bili dovoljni za kućne potrebe stanovnika, ali ruševine starih rimskih mlinova uputile su doseljenike, da i oni podižu mlinice.

U Soloni je nađeno nekoliko mlinova u samome gradu, a zgodan pad Solinske rijeke uvjetovao je izgradnju mlinova u kasnijim vremenima u velikom broju.

Uz riječ mlin, mljeti, mlinar, mlinica u ovome kraju upotrebljavala se i riječ žrvanj ne samo za kućni ručni mlin, već i za vodeni, što nam se sačuvalo u imenu rijeke i sela Žrnovnice nedaleko Solina već tamo iz XI. stoljeća. Na vodi Žrnovnici bilo je donedavno više mlinova. Možemo, dakle, pretpostaviti, da se na Solinskoj rijeci podiglo nekoliko mlinarskih naselja već u najstarije hrvatsko doba.

⁹ Dyggve, o. c. str. 129.

Prvo selo, što se može sa sigurnošću utvrditi, bilo bi ono u Gajinama blizu Putalja. Na tome položaju seljaci su godine 1899. pri krčenju vinograda na prostoru oko 2500 m² naišli na grobove, koje Karaman stavlja u IX.-X. stoljeće i drži, da su se na tome mjestu pokapali seljaci sela Putalja. Ja mislim, da Gajine nisu pripadale Putalju, jer su daleko od njega više od 2 km, a sam Karaman priznaje, da su se stari Slaveni kopali u neposrednoj blizini svojih stanova, a to osobito vrijedi za grobove na redove, kakvi su upravo oni u Gajinama.¹⁰

Groblje po svome obliku, t. j. pravilnom poredaju grobova u nizu pokazuje, da nije bilo u blizini crkve, dok su se tu kopali stanovnici, jer bi se inače grobovi grupirali nepravilno oko crkve zbog nastojanja, da mrtvac bude pokopan što bliže crkvi.

U Gajinama na oko 200 m nadmorske visine pod najvećim vrhom Kozjaka Sveti Luka bez sumnje su stanovali pastiri. Grobova je bilo oko 200, dakle po prilici kao i na Glavičinama poviše Solina. U jednom grobu nađena su uz mrtvaca pohranjena dva kokošja jajeta. Prstenje i naušnice u grobovima upućuju nas, da stanovnici Gajina nisu bili puki barbari, jer su dolazili u dodir s gradom, gdje su kupovali razne nakite, a s druge strane polaganje jaja u grob kao hranu pokojnicima znak je, da nije prošlo mnogo vremena od njihova krštenja.

Gajine su bliže moru od Putalja, a naslanjaju se na jednu gorsku kosu, pod kojom su mogli i pastiri zgodno dići kuće i staje, koje su u ono doba mogle biti pod zajedničkim slamnjim krovom.

Velik broj grobova pokazuje, da selo nije bilo maleno i da je duže vrijeme trajalo.

Premda su se Hrvati najprije naselili u Solinu, ipak su dosada prvi spomenici njihova kršćanskoga života nađeni u sućuraškom kraju. U Sućurcu, koji je potekao od naselja u Putalju, našao se jedan nadvratnik uzidan u kasniju zgradu kao prosti građevni materijal, a po ornamentici datira se u sedmi vijek. Sama crkva, od koje potječe, nije još poznata, ali je natpis na nadvratniku vrlo važan, jer spominje jednoga biskupa (praesul), a to znači, da je u VII. stoljeću zaista već bila provedena reorganizacija splitske biskupije ili drugim riječima, da je Toma Arcidakon i u tome dijelu svoje povijesti vjerodostojan svjedok i da je bilo pogrešno mišljenje prvih naših povjesnika, kad su postavljali krštenje Hrvata od Ivana Ravenjanina u VIII. stoljeće, a i kasnije.¹¹

Već sam istaknuo, da su grobovi u Gajinama bili poredani u redove i da je to znak, da u blizini nije bilo crkve, ali to ne znači, da crkve uopće nije bilo u tome kraju. Crkva s onako lijepim nadvratnikom nije bila gore pod Kozjakom već u polju bliže moru i možda nad ruševinama koje starokršćanske. Naravno, posve je vjerojatno, da je i uz tu crkvu bilo i selo i groblje, ali mi zasada ne možemo odrediti njihov položaj. Tako bi uz Gajine postojalo u tome kraju još jedno selo, a ostatak njegove crkve, ovaj

¹⁰ Karaman Ljubo, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima - Zagreb 1940. izd. Jug. akad. znan. i umj., Zagreb, 1940. str. 2.

¹¹ Katić L., U »Obzoru« od 8. IX. 1935. br. 207., Barada, Nadvratnik VI.-VII. stoljeća iz Kaštel-Sućurca, Senta Hoffileriana, Zagreb 1940. str. 401.

nadvratnik, dokaz je, da je bilo neispravno mišljenje onih koji iz nedostatka otkritih erkava zaključivahu, da uopće nisu u VII. st. postojale.

Što se nisu sačuvali ostaci sela iz tog davnog doba, nije nikakvo čudo, jer su se zatrli i ostaci sela iz još kasnijih vremena, na pr. Ostroga, Raduna, Stomorije i dr. Zbog nestašice vapna i slaboga građevnog materijala kuće su bile građene u suho te nisu mogle odoljeti zubu vremena, pa je malo nade, da ćemo običnim sredstvima naći tragove kuća, staja i torova iz najstarijeg doba naše povijesti.

Ipak i bez tih arheoloških podataka o naseljenju Hrvata u ovome kraju možemo tvrditi, da su oni već u VII. stoljeću naselili bližu okolicu Splita: Solin i Sućurac. To su bez sumnje oni, pred kojima su se Splićani žurili prenoseći mučeničke kosti u Split i koji su uništavali Splićanima sve nasade i nisu im dopuštali, da izađu dalje od zidina svoga grada.

O drugim krajevima Podmorja nemamo iz prvog doba nikakvih vijesti, jer povijesni spomenici zašutješe i o najbližoj okolini Splita sve do 839. godine, kad hrvatski knez Mislav u Podstrani u svom gospodarskom dvorcu (curtis) sklapa mir s mletačkim duždom Petrom Tradenikom.

Gospodarski se dvorac ne može zamisliti bez brojnijega stanovništva, pa je posve naravno, da zaključimo, da je u početku IX. stoljeća Podstrana bila dobro napućena. To potvrđuje i činjenica, da se oko Sv. Martina našlo mnogo rimskih natpisa i spomenika, dapače i jedan pilastric, koji je služio za određivanje međaša centurija na Ageru.^{11a} Okolica Sv. Martina danas nosi toponim Stupi, što upućuje na to, da su tuda nađeni stupovi zgrada antičkog doba, pa je takav kraj bio zgodan Hrvatima za naselje, jer im je podavao gotovu građu za podizanje kuća a vjerojatno da ih je bilo i sačuvanih, koje su se mogle popraviti za knežev dvorac, kako je to bilo i kod Rižinica u Solinu.

Uopće je poznata činjenica, da Hrvati u okolini Solina podižu svoja naselja i crkve baš na ruševinama rimskih zgrada, bilo da su to villae rusticae ili crkve, kupališta i slična zdanja.

Po kronološkom redu, kako se javlja u povijesti, poslije Podstrane dolazi *Putalj*. On je zaista zabilježen tek 852. u povelji kneza Trpimira, ali je poznat po tome, što je knez Mislav podigao u njemu crkvicu sv. Jurja, koja je oko 839. godine bila posvećena. Sam toponim je postao od latinske riječi *puteus*, *puteolus*, što može značiti i bunar i tor od pletenoga šiblja u okruglom obliku kao bunar, pa su takvi torovi nedaleko stambenih kuća dali ime naselju, ali nije isključeno, da je selo dobilo ime i po bunaru, koji je služio naselju.

Kad je knez sagradio selu crkvu, prigodom posvete odredio je Mislav (835–845), da se njoj daje desetina plodova iz gospodarskog dvorca u Klisu. Tako oko polovice devetoga stoljeća možemo preciznije označiti naselja u istočnom dijelu Kliške župe. U Podstrani (stari Pituntium) hrvatski vladar ima svoj dvorac, u koji prima stranoga vladara i s njime vrši diplomatske poslove, u blizini Solina ima gospodarske zgrade u Kliškom polju, gdje mu je sijelo župe, a na zapadnoj strani Solina u Putalju moralo je biti već tada

^{11a} Suić Mate, Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom Srednjem vijeku, Starohrv. prosvjeta, Zagreb. 1956, str. 16.

veće naselje, kad za nj podiže crkvu, koju bogato dariva. Povežemo li sve to s činjenicom, da je već u sedmome stoljeću u blizini bila još jedna crkva, onda nam je jasna slika: polje oko Solina bilo je dobro naseljeno na istoku i zapadu. Nasljednik Mislavljev Trpimir ide korak dalje. Kad je polazio na hodočašće u Italiju, a možda i u Rim, na prolasku kroz Cividale našao se na dvorcu carskog zeta Eberharda, koji se oženio kćerju Ludovika Pobožnoga. Na Eberhardovu dvoru pribivao je u taj čas glasoviti Gottschalk, koji je bio među učenijim glavama ondašnje zapadne Evrope, a možemo ga nazvati duhovnim unukom Alkuinovim, jer je taj bio učitelj Rabana Maura, čiji je učenik bio Gottschalk. Remski nadbiskup Hinkmar tražio je od Eberharda, da otjera sa svoga dvora Gottschalka zbog njegovih dogmatičkih nazora. Eberhard je to i učinio, našto je Trpimir prihvatio Gottschalka i odveo ga sa sobom u Hrvatsku.

To se zbilo oko 846. godine, i Gottschalk je kod nas proboravio negdje na moru oko dvije godine, kako sam piše jednom svom učeniku.¹²

Nije taj učeni benediktinac uzalud gubio vrijeme, već se odužio svome gostoprincu pomažući ga savjetom. On je nagovorio kneza Trpimira, da dovede u svoju državu benediktince, ondašnje kulturne pionire. Nije morao biti velik broj tih samostanaca, obično 12 i opat trinaesti, da samostan bude i po broju slika društva Isusova.¹³

Prvi benediktinski samostan bio je zapravo jedan starokršćanski manastir, koji je ostao za seobe naroda prilično neoštećen i koji je Trpimir dao obnoviti. Obnovljeni samostan i njegovu crkvicu trebalo je opskrbiti raznim potrebnim predmetima: kadionicama, svjećnjacima i sl. Ne imajući Trpimir gotovine ni srebra, pozajmio je u splitskoga nadbiskupa Petra jedanaest libara srebra, a za tu uslugu potvrdio je nadbiskupu darovštinu kneza Mislava i još je umnožio novim darovima. I kod uspostavljanja samostana morao je sudjelovati nadbiskup po ondašnjoj crkvenoj praksi. Bio je običaj, da biskup zasadi križ na mjestu, gdje će se podići crkva i zgrade, a ustanovitelj se morao pobrinuti za uzdržavanje samostanaca.

Darovnica je Trpimirova važna zato, što se u njoj prvi put Hrvati nazivlju svojim specifičnim, narodnim imenom, a ne općenitim slavenskim, ali i zato, što po njoj doznajemo za prijestonicu naših vladara u ovome kraju, gdje će se oni kasnije kruniti i pokapati. Taj dvor Bihaći, novo poznato nam naselje, nalazi se u zapadnom dijelu Kaštelanskoga polja i taj kraj još nosi isto ime.

Mislavljev i Trpimirov *curtis* u Kliškome polju još nije pronađen, a držim, da je mogao biti kod današnjega Majdana, gdje su otkriveni starohrvatski grobovi godine 1933.–1934.

Prije nego se govori o Majdanu i Bihaćima, potrebno je osvrnuti se na *Rižinice*, lokalitet, gdje je Trpimir postavio svoj samostan.

Rižinice su pod župskim gradom Klisom, u početku najvažnijom točkom u čitavoj župi. Već u doba Justinijanovo (527–565) bio je Klis utvrđen i kao utvrda bio je važna obrambena točka za gotsko-bizantskih ratova (535–555). Jasno je, da je potom imao sve preduvjete, da bude župski grad. Pod samim gradom, uz potok Rupotinu, koji teče iz Ilijina vrela, a uz potok vodio je i

¹² L. Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, Zgb., 1932. str. 13, bilj 27^a.

¹³ Dyggve, o. c. str. 62–63.

rimski put, nastao je, kao što je već rečeno, starokršćanski samostan. Pro-
nađeni su na tome mjestu od 1895. do 1908. ostaci samostana, njegovih
dijelova, kuhinje, u kojoj i jedna posuda s maslinama, kojima su se hranili
monasi, zatim crkvice i groblje. Mjesto je romantično i kao izabrano za
benediktince, koji vole uzvisine (colles Benedictus amabat). Oko samostana
rasle su masline, vinova loza, smokve i drugo voće, koje i danas na tome
mjestu izvrsno uspijeva.¹⁴

Pred crkvom je malo groblje, u kojem su bili pokopani samostanci, ali
i svjetovne osobe, jer se u nekim grobovima našlo i profanih predmeta:
nakita, prstenja i naušnica, pa ostruga (jedna je iz XV. stoljeća). Naselje
je trajalo sve do provala turskih, kako se daje zaključiti po spomenutoj
ostruzi iz XV. stoljeća.

Jelić¹⁵ je tvrdio, da zgrade i crkvice u Rižnicama nisu pripadale samo-
stanu, već da su bile dio utvrđenog dvorca, a crkva kneževa grobišna kapela.

Nije zadatak ove radnje, da o tome raspravlja, i premda su Jelićevi razlozi
vremenom izgubili dokaznu snagu, to je ipak trebalo spomenuti njegovu
tezu zbog načina, kako je on popunio natpis, koji je nađen u Rižnicama:

PRO DUCE TREPIMERO PRECES CHRISTO SUBMITTATIS ET INCLINATA HABETE
COLLA TREMENTES

(Prikažite Kristu molitve za kneza Trpimira držeći se strahopočitanjem
prignute glave.)¹⁶

U vezi je s podizanjem i uređenjem te Trpimirove zadužbine i darovnica
kneževa splitskom nadbiskupu Petru.

Po njoj saznajemo, da je splitska crkva posjedovala zemalja u Lažanima
(više Kambelovca pod Kozjakom), što također pretpostavlja naselje, koje
te zemlje obrađuje. Darovnica obilježava veliki kompleks zemalja, koji se
dariva splitskom nadbiskupu u Putalju, pa na tome prostranom dobru
trebalo je mnogo radne snage, te je u početku tu bilo već u doba Mislava
jedno ili dva sela, a u kasnijim vremenima se izričito spominju dva. U
reambulaciji dobara splitskoga nadbiskupa godine 1397. u točki 45. stoji, da
nadbiskupu pripadaju »crkva sv. Jurja u Putalju sa selima Sućurac u Vla-
kama i zamkom u Lučcu«. Jedno je selo bilo pod Putaljem u Docima kod
Gospe na Hladih. Tu je jedna ravnicica, koju danas zovu Sëla, pa je najpri-
ličnije, da je crkva Gospe na Hladih s današnjim grobljem služila tome
selu. Kad se sjetimo, da su tu Gajine, Putalj, Sela i zamak Sućurac, koji je
nastao 1392. godine, dobivamo i ovdje sliku gusto naseljena kraja.¹⁷ Vratimo
se Klisu! U Trpimirovoj ispravi spominje se kliški gospodarski dvorac – »ex
curte nostra, quae Clusan dicitur«.

Oslanjajući se na činjenice: 1. da Hrvati kao i drugi Slaveni pokapaju
svoje mrtve u blizini naselja, 2. da podižu svoje građevine nad rimskim pre-
ostalim zidovima i temeljima, 3. da su najobilniji prilozu u grobovima sta-

¹⁴ L. Katić, Solin od VII.–XIX. st. str. 8.

¹⁵ Jelić Luka, II Izvješće »Bihaća«, Zadar 1896., str. 26.

¹⁶ Ibidem str. 25.

¹⁷ L. Katić, Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa 1397. godine, Starohrv. prosv.
Zgb. god. 1956. str. 153–154.

rijeg vremena, možemo zaključiti, da je naselje na Majdanu ispod Klisa postojalo već u devetom stoljeću.

Na Majdanu se 1933.-1934. otkopalo veliko groblje, koje je nažalost bilo uništeno od tvornice cementa, prije nego se moglo stručno pretražiti. Hrvatsko povijesno društvo »Bihać« s Bulićem na čelu uspjelo je da pretraži od stotinjak grobova samo dvadeset i pet. Grobovi su svi starohrvatski, većinom iz IX. stoljeća. Prilozi potječu iz najstarijih grobova, koji su porušeni, prije nego je »Bihać« doznao za nalaz. Groblje se razvilo uz ostatke rimskoga zaseoka, od kojega su ostali dobro sačuvani nekoji dijelovi: na pr. latrina, a našli su se također temelji jedne crkve, koja je postojala još u XI. stoljeću, no je li građena u rimsko ili u hrvatsko doba, nije se moglo ustanoviti, ali ornamenti crkvenoga namještaja pripadaju pleternoj ornamentici, pa su prema tome iz hrvatskog doba, i to iz XI. stoljeća. Osim toga prilozi su u grobovima bogati: dvanaest naušnica, od kojih su dva para od čistoga (24-karatnoga) zlata i četrnaest što većih, što manjih od srebra, a druge od bronce, osam privjesaka od pozlaćenoga srebra, prstenje je srebrno i brončano, a jedan je komad od pozlaćenoga srebra, svega 10 komada.¹⁸

Taj je inventar iz grobova po vrijednosti materijala najbogatiji među starohrvatskim nalazima poslije zlatnoga nalaza u Trilju.

U doba, kada ni knez Trpimir ne obiluje plemenitom kovinom, taj broj srebrnih i zlatnih predmeta postavljenih u grobove pokazuje, da su to grobovi bogatih ljudi, a najprije samih knezova, koji su u blizini imali svoj gospodarski dvorac i prebivali u okolici.

To bi bilo drugo naselje pod Klisom. Značajno je, da oba, i ono u Rižinicama i ovo na Majdanu, leže uz vodu, Rižinice na potoku Rupotini, a Majdan uz Solinsku rijeku.

Istodobno s naseljem na Majdanu postojalo je u neposrednoj blizini još jedno naselje, tako da je majdansko bilo na desnoj obali rijeke, a ovo drugo na lijevoj obali, i to na visini, gdje je do pred 100 godina rastao Mravinski gaj, danas pustolina, nazvana Glavičine. Društvo »Bihać« otkopalo je godine 1937.-1939. na Glavičinama 130 grobova, a pri provođenju vodovoda za tvornicu Jugovinil godine 1948. na podini Mravinskog gaja otkopana su četiri groba, ali oko 100 m niže od onih 130. Grobovi su starohrvatski. Može se slutiti, da se po čitavome Mravinskom gaju nalaze sporadično grobovi. Kao u Gajinama a i na Majdanu, tako su i na Glavičinama poredani u redove, te možemo reći, da su obje strane rijeke bile istodobno naseljene. Prilozi u grobovima: 68 naušnica, 26 prstenova, 8 bakrenih pločica s pojasa, jedan nožić i jedan pršljen s vretena. Pet je naušnica od srebra. Kao u Gajinama, tako je i na Glavičinama u jednome grobu priloženo mrtvacu jaje, kojega se ljuska potpuno sačuvala. Grobovi na Glavičinama niti su bogati priložima s obzirom na materijal, zlato i srebro, kao oni na Majdanu, niti su onako brižljivo i lijepo izrađeni. Po tome sudim, da je na desnoj obali rijeke stanovao bogatiji sloj pučanstva, a na lijevoj siromašniji. Oba se naselja datiraju u IX.-X. stoljeće, pa su suvremena onome na Rižinicama.¹⁹

¹⁸ Lj. Karaman, Starohrvatsko groblje na »Majdanu« kod Solina, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. XLI, Split, 1930./31.

¹⁹ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihać« u Mravincima.

I na Majdanu i na Glavičinama nema grobova kasnijih od X. stoljeća, što znači, da su naselja, kojima su ona pripadala, svršetkom X. ili najdalje u XI. stoljeću nestala. Jesu li izumrla od kakve kužne bolesti ili su se ratom zatrla, ne može se odrediti.

Trpimir je svoju darovnicu datirao u Bihaćima, a na istome mjestu je pred vratima crkve sv. Marte sudio i izdao svoju osudu knez Mutimir, kad su se pred njim parbili zbog posjeda u Putalju ninski biskup Aldefreda i splitski nadbiskup Petar 892. godine. Mutimir kaže: »In Biaci ante fores sanctae Marthae«. Činjenica, da se obje isprave izdaju u Bihaćima, a druga ispred vrata same crkve, dokazuje, da je tu u IX. stoljeću bilo naselje. Nadalje ne može biti puki slučaj, da se obje isprave na istome mjestu pišu i da se vodi parnica na tome mjestu, a daleko od zemalja, koje su sporne. Kad bi se to događalo na dan sv. Marte, na crkveni god, još bi bilo razumljivo, ali datum ni prve ni druge isprave nije dan sv. Marte. U pustom kraju takve se odredbe ne donose, pogotovu, kad su uz knezove na dokumentima potpisani svi njihovi dvorjanici. Kad i ne bi bilo drugih indicija, već bi se po tome iznesenome s pravom naslućivalo, da je u Bihaćima bio dvor hrvatskih knezova u IX. st. Ali i arheološki nalazi u Bihaćima dokazuju, da su se dvorovi tu zaista nalazili.

Osim sredovječne crkve s ostacima ciborija i natpisom »Almificae Martae«, koji nam svjedoči, da je tu zaista bila ona crkva, ispred čijih je vrata izdana Mutimirova presuda, otkopani su fragmenti šest drugih natpisa s imenima đakona i svećenika, koji su dali oko crkve podići profane zgrade: stambene za kneza i njegovu pratnju i k tomu gospodarske. Ti su svećenici bez sumnje bili upravitelji kneževa imanja i dvora. I to hrvatsko naselje nastalo je na ruševinama jedne rimske villae rusticae. Već su stari Grci u blizini bili osnovali svoju koloniju Siculi, a car je Klaudije na to plodno polje naselio svoje vjerne veterane VII. i XI. legije.

Naselje u Bihaćima bilo je veće nego ono na Majdanu, a bogatije nego ono oko Gajina i Putalja, pa se održalo sve do godine 1358., kad je zbog rata opustjelo, ali se beneficij crkve sv. Marte održao sve do agrarne reforme u XX. stoljeću u Jugoslaviji.²⁰

Od dijelova naselja ostao je do naših dana bunar, koji se spominje 19. travnja 1264., kada Radočaj, sin Jurjev, oporučuje jednu zemlju »et vineam positam ad sanctam Martam ad puteum«.

Dne 1. XII. 1279. prodaje Catena (Kata). udova Ljudinova, kolonsko pravo »apud sanctam Martam subtus puteum et viam publicam«.²¹

Danas se bunar i javni put nalazi baš iznad crkve sv. Marte. Već je napomenuto, da se u Trpimirovoj ispravi govori o Lažanima kao nadbiskupovu posjedu, koji je on kupnjom pribavio i da je taj posjed morao biti kultiviran od kolona, jer se zemlje toliko daleko od Splita drukčije nisu mogle obrađivati, a to opet znači, da je postojalo jedno naselje i u blizini toga posjeda.

²⁰ Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb, 1930. str. 166-178.

²¹ M. Barada, Trogirski spomenici, izd. Jug. akad. znan. i umj., Zagreb, I, 1948. str. 68., II, 1950. str. 240.

Tako smo u IX. stoljeću povijesnim dokumentima i arheološkim rezultatima u Kliškoj župi (Paratalasiji) ustanovili postojanje ovih naselja: župski grad Klis, Solin (na Otoku rijeke), Rižinice, Majdan, Gajine, Putalj, Lažani, Bihaći i nekoliko mlinica.

Gospodarskim i političkim razvitkom pomnožala su se i naselja u deseto stoljeću. I oskudna povijesna vrela posvjedočila su nam, da kraj između Klisa, Splita i Trogira, a to je Paratalasija (Kliška župa), već u prvo doba poslije dolaska Hrvata nije ostao pust. Plodna zemlja, blizina gradova, s kojima Hrvati već u VII. stoljeću dolaze u dodir trgujući, prijateljujući i ženeći se, uvjetovali su brzo naseljenje.

Deseto stoljeće upotpunit će nam sliku o gustoći stanovništva u Kliškoj župi. U tome stoljeću kraljica Jelena gradi dvije crkve na »Gospinu otoku« u Solinu. Prva, veća crkva dala je u kasnija vremena ime onom otoku na rijeci. Godine 1898. otkopao je Bulić tu crkvu i pronašao znameniti natpis Jelene, koja je 18. listopada 976. u svojoj zadužbini bila pokopana.²²

Do te crkve otkopalo je društvo »Bihać« godine 1930. na temelju moje prethodne rasprave o ubicaciji mauzoleja hrvatskih vladara²³ pod današnjom župskom crkvom temelje crkve sv. Stjepana, u kojoj su bili pokopani mnogi hrvatski kraljevi i kraljice, kako nam svjedoči Toma Arcidakon u svojem memorijalu, obično zvanom Historia salonitana. Crkvena je praksa bila u Srednjem vijeku, da se crkve opskrbe posjedom za svoje održavanje. I Jelenine zadužbine dobile su dovoljno posjeda, koji je kasnije zajedno sa zadužbinama baštinila splitska nadbiskupija. Taj se posjed bilježi u splitskim momtanejima pod imenom selo Prosik na istok od Jeleninih crkava.²⁴ Prosik se često spominje u raznim dokumentima, pa je toliko bio važan, da je nadbiskup Ugolin u njemu sagradio tvrđu i osobno u njoj prebivao. Možda su se seljaci s Glavičina preselili u kasnijim vremenima, tj. već svršetkom X. stoljeća na posjed zadužbina Jeleninih. U Prosiku se spominju dvije crkve, sv. Tekle i druga, koja je u XV. stoljeću bila župska, sv. Jakova.²⁵

Od X. stoljeća umnožale su se mlinice na rijeci, spominju se u dokumentima »molendina regia«, privatni mlinovi, mlinovi samostana sv. Stjepana de pinis (Pod borovima) i splitske nadbiskupije.

Na svršetku X. i na početku XI. stoljeća izdano je nekoliko isprava o utemeljenju crkve sv. Mihovila de Arena, tj. u neposrednoj blizini amfiteatra. Te isprave nisu falsifikati, kako su ih proglasili Šišić i Drinov, već su, kako su do nas došle kasnije prerađeni originali kao dijelovi opširnoga Registra isprava.²⁶ One nam mogu dobro poslužiti, da stvorimo sliku naselja toga doba oko Solina.

Po prvoj ispravi iz god. 994. Bugarin Pinčo došao je sa svojim rodnom u Hrvatsku, gdje ga je kralj Stjepan Držislav rado primio i naselio njega

²² L. Katić, Solin od VII.-XX. st. str. 23.

²³ L. Katić, Ubikacija crkava sv. Mojsija i sv. Stjepana u Solinu, Šišićev Zbornik, Zagreb, 1929., str. 29-79.

²⁴ L. Katić, Zaduzbine hrvatske kraljice Jelene na Otoku u Solinu, str. 207.

²⁵ L. Katić, Solin od VII.-XX. st. 40-41, Isti, Sredovječno selo Prosik kod Solina, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1928. II serija, 1-2, str. 87.

²⁶ L. Katić, Fundacionane isprave sv. Mihovila u Solinu - Anali instituta Jugoslavenske akademije znan. i umj. u Dubrovniku, god. II, 1954., str. 53-68.

i družinu u kliškom podgrađu, pa je Pinčo potom sagradio crkvu posvećenu sv. Mihovilu, Petru i Martinu za spomen svome rodu. Druga isprava (1000 g.) označuje mjesto, gdje su Bugari sagradili crkvu: između morske obale i amfiteatra, dapače je sazidana kamenjem iz amfiteatra, koje im je poklonio kralj Držislav. Ne brineći se za drugo nego za lokalitete, sela i ljude nastojat ću da utvrdim po mogućnosti ubikaciju raznih lokaliteta.

Prvi posjedi kupljeni za crkvu nalaze se u blizini amfiteatra. Zemljište, na kojem se sagradila crkva, bilo je kupljeno od nekoga Hrvata Sidike i njegova brata Zira iz mjesta Chosice, što nije drugo nego Kozica, selo, koje je matica današnjih sela Gomilice i Kambelovca u Kaštelima. Zatim spominje druge zemlje oko crkve, pa onda one Firmariska Kirinova, Strija i Zubinka i zemlju zvanu Podrupljane uz more na ušću rijeke. Dalje Pinčo kupuje zemlju u Prodana, u Tripika, pa u docu Tribižet od Mihovila Trebiša i od Trimonija i njegova brata Pečazita, onda od Berka Čivine, sina Dobre. Potom je kupio zemlju u mjestu Likini od Kiša, koji je iz mjesta Repusine, zatim zemlju na Brđima pa u Bilima od Petrila, koji je također iz Repusine. Zatim je kupio zemljište kod Stinice od Pešana, pa zemlju preko potoka, koji teče od Bilih s istočne strane od Cvitka Božika, onda zemlju u dolini kod Slanoga od puta do mora od Đakona Dobra i njegova sina Dominika, pa uz tu i drugu od Dazine i zemlju u mjestu Skulka, onda jednu kod zemlje gospodina Prestancija u mjestu Ljubac. Potom je Pinčo sa svojim rodom darovao crkvi dva mlina, koja im je dao kralj Držislav, a uz te se mlinove nalazi i kraljev mlin i stupa. Zemlje, koje je Pinčov sin Plessus kupio u splitskom polju od Splićana, mimoilazim, jer se ne nalaze u Kliškoj župi.²⁷

Da ubiciramo te zemlje! Više zemalja oko same crkve i amfiteatra pretpostavljam, da su tu bile i kuće stanovnika, koji su obrađivali te zemlje, dakle jedno selo. Jednako imena onih, koji su Pinču prodali zemlje, povezana su s njihovim rodnim mjestom, dakle opet selima u Kliškoj župi. Kozicu sam već ubicirao, gdje se nalazi. O njoj će još biti govora. Tribižet, što znači isušeno zemljište, mogle bi biti današnje Jezerine kod amfiteatra, a Podrupljane u blizini mora i rijeke mogli bi biti oni svodovi kod solinskoga teatra. Ime lokaliteta Likine izgubilo se. Za Kiša kaže se da je iz Repusine. Ime je toga naselja danas nepoznato, ali moglo bi biti krivo tradirano pogreškom pisara, te ako je to Rupotina, onda je to predjel, u kojem se nalaze Rižinice. Svakako je jedno selo, pa kako mu drago bilo ime. Lokaliteta Brda i Bile dobro su poznati. U srednjovjekovnim i kasnijim dokumentima Brda se spominju kao selo na granici između Splita i Klisa. I danas se tako zovu, a leže na uzvisini prema Vranjicu i sjevernoj splitskoj luci. Potok Bile i danas je toga imena, a paralelno s njime teče na zapadu potok Slano, koji se izliva kod tvornice cementa Prvoborac. Kako je i Petrila, koji je tu imao zemlju, iz Repusine, znak je, da je zaista to selo bilo u blizini Solina.

Stinica se u Reambulaciji nadbiskupskih dobara 1397. u točki IX. ubicira ispod Hlma (Chien-Sutikva).²⁸

²⁷ Rački, Documenta, str. 28–30. – Katić L. fundacionalne isprave str. 63–64.

²⁸ L. Katić, Reambulacija dobara spl. nadb. 1397.

Zemlje kod Slanoga kupljene su od dakona Dobre i njegova sina, a oni su bez sumnje bili članovi crkvenoga zbora splitske katedrale, pa je po tome jasno, da i Splićani u to doba posjeduju zemlje u hrvatskoj župi Podmorje. Istu stvar potvrđuje i činjenica, da je Pinčo kupio jednu zemlju u mjestu Ljubac od gospodina Prestancija. Romansko ime vlasnika s apozicijom »gospodin« pokazuje, da je bio Splićanin, i to višega društvenog položaja. Ljubac je sličan toponimu današnjega Ljubinca, predjela, gdje je kasnije nastala krunidbena bazilika Zvonimirova. Prodavaoci zemalja nisu bili svi iz istoga sela, a veći njihov broj dokazuje, da je i više sela bilo oko Solina.

Jedno je selo u neposrednoj blizini crkve sv. Mihovila živjelo više od 1000 godina, a ne možemo mu naći drugoga traga osim groblja, koje pokazuje veliki kontinuitet sela. Može se lako dokazati, da je trajalo od doba cara Dioklecijana do provale Turaka.

Na kamenitu grebenu iznad amfiteatra kod Vukšića kuća diže se crkvice sv. Nikole, koju spominje u jednoj ispravi ban Nikola Gorjanski godine 1394. zabranjujući, da nitko ne smije dirati u njezin posjed.

Godine 1954. proširivao se put ispod crkvice, pa su se tom prigodom otkrili grobovi iz raznih doba. Jedan je kenotaf, koji je podigao otac svomu sinu, a taj je umro u Nikodemiji na dvoru Dioklecijanovu, drugi je crkvenoga lektora, zatim jedan starohrvatski grob na temeljnom zidu starokršćanske crkve, što je znak, da je crkva već bila porušena, kad su se tuda počeli pokapati Hrvati. Uokolo nađeno je mnogo hrvatskih grobova s priložima: prstenja, filigranskih naušnica s jednom i s tri jagode. Na istome mjestu ima dosta stećaka, od kojih su neki pretraženi, a ti potječu iz XIV. i XV. stoljeća. Starohrvatski uresni predmeti u grobovima svjedoče, da je u blizini bilo selo oko X. stoljeća, a stećci, da se život nastavio tu sve do turske najezde u ovome kraju.

JEDANAESTO STOLJEĆE

Hrvati se nisu gušće naselili samo u najbližoj okolici stare Salone i iskoristili ostatke rimskih zgrada, već su nastavili i obrađivanje polja po bogatom kaštelanskom teritoriju, gdje su negda bile raštrkane rimske »Villae rusticae«. Od toga je ostalo mnogo tragova u predjelima Bile, Resnik, Zebice, Divulje i Tarce, kuda se danas na mjestu negdašnjih zgrada vide rasute gomile, a negdje proviri i komad mozaika, ili se nađe trag mosta preko potoka i koji natpis ili grob. U tome se kraju život nije nigda utrnuo, već se samo mijenjao njegov oblik.

Da ustanovimo naselja u XI. stoljeću u ovome dijelu kliške župe, pomažu nam i pisani dokumenti a i ostaci zgrada.

Godine 1076.-78. darovao je kralj Zvonimir ženskom samostanu sv. Benedikta u Splitu veliki teritorij zapadno od Putalja, tj. Pusticu i Lažane. U Lažanima je zaista i nadbiskup imao nešto posjeda, ali taj se gubio u kompleksu, koji su dobile benediktinke. Benediktinke su u Pustici od godine

1138.–1150. sagradile crkvu sv. Kuzme i Damjana na svome gospodarskome dobru.²⁹

No i prije nego se crkva sagradila, već od rimskih vremena postojale su na tome mjestu gospodarske zgrade, kojima su se poslije i Hrvati služili.

Društvo »Bihać« otkopalo je u *Pustici* »toč«, mlin za ulje u neposrednoj blizini crkve. Gdje su takva privredna sredstva, nužno je pretpostaviti, da je bilo i naselje, a u XIII. je stoljeću bilo i veliko, kako će se doskora vidjeti.

Godine 1171. Katarina, opatica sv. Benedikta u Splitu, dala je popisati zemlje svoga posjeda u Pustici i Lažanima, a onda utvrditi medaše zemalja u Vlačinama kod crkve sv. Kuzme i Damjana. Za taj se posao prijavilo 100 svjedoka iz sela Pustice (fere plus quam centenos homines surrexerunt). Ako je sto muškaraca bilo u selu, a sigurno nisu svi muškarci došli svjedočiti, onda se može računati, da je selo sa ženama i s djecom brojilo barem 300 stanovnika. Toliki broj stanovnika znači, da je selo staro, kad su se toliki narodili, a k tome svjedoci Juance i Mraci kazuju ono, što su od svojih starih čuli.

Sela Gornja i Donja Kozica porušena su od Turaka 1531. godine. Današnja »Selišća« – mjesto, gdje su negda bila sela, nalazi se između crkve sv. Martina i Kruševika. I toponim Dubrasov dub, gdje on počiva, pokazuje na starost lokaliteta i sela, koje je sačuvalo tu tradiciju. Osim sela Kozice i Pustice bilo je tu i selo Parhovo, na današnjem istoimenom lokalitetu.

Kad se godine 1874. izvodila gradnja željezničke pruge blizu današnje stanice Kaštel Stari, naišlo se na groblje, koje nažalost nije proučeno, a bez sumnje je pripadalo bližnjem starom selu *Radunu*. Darovnica posljednjega Trpimirovića kralja Stjepana, samostancima sv. *Stjepana de pinis* godine 1089. govori o selu Radunu, a to ime još živi u ustima Kaštelana. Lokalitet se taj nalazi nedaleko željezničke stanice Kaštel Stari. Još je čitava starohrvatska crkvice sv. Jurja od Podmorja ili »u Orišac ispod Šupnjara«. Kralj Stjepan u nekoj novčanoj stisci pozajmio je od samostana 100 zlatnih solida, pa da se oduži, darovao je samostanu zemljište zvano Radun u svome kraljevskom teritoriju.³⁰

U Radunu je još jedna crkva sv. Nikole od Podmorja ispod željezničke stanice u današnjem staroselskom groblju. Stara crkva bila je srušena sredinom XIX. stoljeća, a današnja je sagrađena na njezinim temeljima 1860. Obje su crkve starohrvatske. Crkva sv. Jurja od Podmorja toliko je tipična za starohrvatski stil, da je Dyggve postavlja na prvo mjesto kao prototip tih naših crkava. Njezini jaki potpornjaci (kontrafori) dovode Dyggvea na misao, da je njezin uzorak bio mauzolej sv. Anastazija u Saloni iz IV. stoljeća.³¹

Trogirski povjesnik Pavao Andreis piše, da je ta crkvice »di struttura greca et assai antica« (građena po grčkom stilu i vrlo stara). Danas je pokriva crijepom, jer je originalni krov propao. Oko nje ima nekoliko stećaka, pod kojima su pokopani seljani negdašnjega sela Raduna u XIV. i XV.

²⁹ Lj. Karaman, Iz kolijevke hrv. prošlosti str. 205–207.

³⁰ Rački, Documenta, str. 139–140.

³¹ Dyggve, History, str. 134.

stoljeću, ali negda ih je bilo mnogo više. Trogirski biskup Kačić zabilježio je u svojoj vizitaciji godine 1726. ovo: »Crkva leži podno brda Biranj s velikom ogradom oko nje i s mnogo grobova okružena. Grobovi su svi pokriti vrlo velikim kamenjem. Negda je ovdje bilo vrlo prostrano selo, ali pred dva stoljeća opustjelo je od kužne bolesti. Preživjeli seljani sklonili su se u podignute kaštele. Sada se jedva naziru ruševine sela«.

Crkva sv. Jurja od Podmorja može se datirati i ranije od XI. stoljeća pa prema tome i zaključiti, da je selo Radun postojalo prije darovnice kralja Stjepana, ali zbog sigurnoga datuma isprave ovdje sam ga postavio.

Kako Andreis za crkvu u Radunu bilježi da se njezina uspomena gubi u tami vjekova, tako i za nedaleku crkvu sv. Nikole od Podmorja da je također jedna od starinskih crkava onoga kraja i da je i ona sagrađena na grčki način, ali kasnije pregrađena. Bila je isprva presvođena, pa kad je propala, ponovo je sagrađena, ali bez svoda već pokrita crijepom. Uokolo je imala mnogo grobova, što znači, da je bila župska crkva. U Andreisovo je doba imala 23 komada zemlje.³²

Prema opisu Andreisovu i ona je bila starohrvatska.

Kačić bilježi, da je crkva sv. Nikole od one sv. Jurja udaljena 1/2 milje i da je oko nje bilo selo.

Dvije starohrvatske crkve, jedna do druge, i kasniji stećci svjedoci su brojnijega pučanstva u ovome kraju s dva sela, a i kontinuiteta života sve do turskih vremena.

Ima još jedna crkva posvećena sv. Jurju, a to je sv. Juraj od Žestinja, koji se nalazi kod Šantića tora uz željezničku prugu na pogled Labinskih draga ispod brda Trešćenice.

Andreis tvrdi, da je i ona vrlo stara »antichissima costrutta da Greci« i da je bila župska, prije nego su sagrađena Kaštela na moru. Oko crkve se nalazi mnogo prostih stećaka, što znači, da je selo tu pokapalo mrtve sve do provale Turaka.

O toj je crkvi također zabilježio Kačić godine 1726.: »Sagrađena je na visoravni daleko tri milje od Kaštel-Štafilića. Oko crkve je mnogo grobova, jer je tu negda bilo veliko selo«.

Kačić nam je ostavio uspomenu i o selu kod sv. Nofra, koja se crkva diže na teško pristupačnom brežuljku, na kojem je, sudeći po fragmentima opeka i zidovima, bila u rimsko doba neka tvrđava. Kačić tvrdi, da je oko crkve bilo veliko selo i da su stanovali redovnici sv. Benedikta.

DVANAESTO STOLJEĆE

Sa crkvom sv. Nikole i sa crkvom sv. Jurja od Žestinja u vezi je samostan i crkva sv. Petra od Klobučca mnogo spominjan u povijesti Trogira i Splita, ali kojemu još nije sigurno utvrđena ubikacija. Prema istraživanjima povjesnika Marka Perojevića crkvu i samostan sagrađio je tepčija Ljubimir u doba kralja Zvonimira oko 1088. godine. Perojević drži, da je

³² Paolo Andreis, Storia della città di Traù, Split, 1909. str. 328.

crkva nazvana po imenu mjesta, gdje je sagrađena, no moglo bi biti da je na slici sv. Petar imao klobuk, pa da je po tome crkva i samostan dobila ime. Samostan je bio reda sv. Benedikta, ali je zarana opustio, a crkva se održala do 1420. godine. Perojević nadalje drži, da je kod sv. Petra bilo središte krunskoga dobra i jedan gospodarski dvorac.³³ Sve se te tvrdnje temelje na natpisu, koji se danas nalazi kao nadvratnik pokrajnih vrata na crkvi sv. Nikole od Podmorja u groblju Kaštel-Staroga ispod željezničke stanice. Natpis glasi:

1. HE(C) AULA HE(C) PORTA (S) CELI HIC FESSIS REQUI(E)(S) SALUSQ(UE) EGRO
2. TIS HIC SCELUS DELICTA PURGANTUR ET CRIMINA CUNCTA
3. QUAM EGO LUBIMIRO TEPZI CONDIDI(T) DOMUM AD HONORE(M) VIDELI
4. CET INVICTISSIMOR(UM) S(AN)CTOR(UM) (H)OR(UM) PETRI SUM(M)I NIKOLAI CONF(ESSORIS) ET GEORGII MAR(TYRIS)

(Ovdje je dvor, ovdje vrata neba, ovdje počinak umornima i zdravlje bolesnima, ovdje se čiste zla djela, grijesi i sve krivice. Ovu sam crkvu ja tepčija Ljubimir sagrađio na čast nepobjedivih svetaca, poglavice Petra, ispovjednika Nikole, mučenika Jurja).

Taj natpis nije danas na svome prvotnome mjestu. Lucius je tvrdio, da je stajao nad vratima sv. Jurja od Žestinja, a da je crkvu u Žestinju sagrađio tepčija Ljubimir.

Perojeviću je uspjelo da učini vjerojatnom svoju tezu, po kojoj bi taj natpis najprije stajao kao nadvratnik na crkvi sv. Petra od Klobučca, a kad je ta crkva 1420. razorena, pošto je samostan već u XIII. stoljeću bio pretvoren u tvrđavu, onda je crkveni namještaj, a s njim i ovaj nadvratnik prenesen u crkvu sv. Jurja od Žestinja, koja je tada postala župska za one seljane, koji su se preselili u njezinu blizinu.³⁴ Tepčija Ljubimir spominje se najprije kao župan u ispravi kralja Zvonimira 1070–1078., a kao tepčija za posljednjega Trpimirovića kralja Stjepana i u darovnici istoga kralja benediktinkama u Splitu godine 1089.

Prof. Bare Poparić prvi je ustvrdio, da je crkva sv. Petra od Klobučca sagrađena za vladanja narodne dinastije, a kasnije da se uza nju sagrađio samostan.

Crkva sv. Petra od Klobučca prvi se put spominje na splitskom saboru godine 1185. Među zaključcima sabora nalazi se i jedan, da splitskom nadbiskupu uz ostalo pripadaju crkve sv. Marte i sv. Petra od Klobuka (Clobuco). Što se ne spominje samostan, ne znači, da ga nije bilo, jer se ni uz crkvu sv. Mojsija u Solinu ne spominje, a sigurno se zna, da je bio.

O vremenu, kad je samostan sagrađen ne slažu se povjesnici. Godine naime 1189. monah Petar popisujući dobra samostana kaže, da se dogovorio

³³ L. Jelić, Izvještaj III. glavne skupštine »Bihaća«, Zagreb 1897.

B. Poparić, Izvještaj II. gl. skupštine »Bihaća« 1896.

M. Perojević, Postanak Kaštela, Izd. »Bihaća« 1934, str. 6.

³⁴ M. Perojević, Natpis Ljubimira tepčije i crkva sv. Petra od Klobučca-Bulićev Zbornik, Zagreb-Split, 1924. Isti, Samostan sv. Petra od Klobučca, Starohrvatska prosvjeta, N. S. 1–2, str. 114–116.

s njegovim osnivačem, pa po tome sudi Karaman, da samostan nije mogao biti mnogo star, kad su mu 1189. godine bili živi osnivači. Perojević pobija to Karamanovo mišljenje dokazujući, da pod imenom utemeljitelja samostana ne mora se podrazumijevati prvi utemeljitelj, već i njegovi kasniji potomci.

Jelić je bez osnova tvrdio, da su isti utemeljitelji sv. Petra od Klobučca i crkve sv. Marije de Spilano (Stomorije).

Godine 1251. odsjeo je kod crkve sv. Petra kralj Bela IV i ostao kroz čitav mjesec studeni sudeći razne parnice. On je unaprijed dao pripremiti konak (hospitium) za se i za svoju veliku pratnju. Kralj i tolika pratnja nisu u zimskom mjesecu stanovali pod šatorima, već u zgradama, što znači, da je samostan imao mnogo zgrada.

Godine 1275. crkva i samostan pripadaju Klisu: *quasdam terras in loco vocato ad sanctum Petrum de Clobucichi sub Osrog, que terre subjecte et supposite fuerant nostro castro Clisie.*^{34a}

Godine 1283. ban Pavao Šubić dogovara se s hrvatskom gospodom u samostanu sv. Petra od Klobučća. U drugoj polovici XIV. stoljeća 1373. mjesto samostana spominje se samo »općinska kuća sv. Petra od Podmorja« i jedan stražar, koji će je čuvati. Samostan je razvaljen 1419. godine.

Svakako je posjed njegov bio velik, kako se razabira po popisu dobara i medašima, koja je zabilježio monah Petar 1189.

Pitanje ubikacije nije riješeno. Društvo »Bihać« zaista je otkrilo u »Mirima« u Kaštel-Novome ostatke zgrada ranoromaničkih, ali ni crkvu ni starije zgrade nije našlo. Za naše su pitanje i ove iskopine »Bihaćeve« pozitivne, jer ti iskopani i još stršeci ostaci zgrada pokazuju, da je na tome mjestu bilo brojno naselje.

Otímanje Splita i Trogira o posjed sv. Petra od Klobučca ne ide tamo.

U donjim Kaštelima spominje se svršetkom XII. stoljeća crkva sv. Marije de Spilano pod spiljom, danas *Stomorija*. Crkva se nalazi u vrlo slikovitom polju uz potok na mjestu, koje se zove Počivala. Godine 1189. popisali su utemeljitelji crkve posjed njezin, a po imenima sudeći, bili su Hrvati, a ne Latini: Orebina, Bratica, podžupan Strumbrada, Dražehna.

Zbog beneficija te crkve bila je parnica godine 1270.³⁵

Biskup Kačić zapisao je u svojoj vizitaciji 1726., da je oko crkve bilo selo, no seljani su pobjegli ispred Turaka k moru. Mnogo grobova, koji su se također nalazili oko crkve, danas nije vidjeti, jer ih je zasula zemlja.

OSTROG

Tri su glavna naselja bila u Kliškoj župi: Klis, Bihaći i Ostrog. Klis je bio župski grad s vojnom snagom, Bihać kneževo sijelo s upravnim i gospodarskim aparatom, a Ostrog se javlja kao plemensko dobro Poljičana, *didića*. Samo ime označuje neku uzvisinu i utvrdu. Toma Arcidakon kaže, da su u vrijeme splitskoga komesa Petra, kneza zahumskoga, (1255) neki Hrvati

^{34a} Lucius Joannes, Memorie della città di Traù, Venezia, str. 93.

³⁵ M. Barada, Trogirski spomenici, I, str. 120. i 359.

Toljen i Vučeta, sinovi Butkovi, sa svojim rođacima zauzeli selo splitske nadbiskupije *Ostrog* i sagradili utvrdu pod izlikom, da je to njihova djedovina.³⁶ Ti su Hrvati bili Poljičani, kako tvrdi Farlati, ali za to ne donosi nikakva dokaza.³⁷

Hrvati su kazivali, da oni imaju pravo na Ostrog po baštinskom pravu: »se esse cohaeredes loci ipsius«, što znači, da su bili didići, starenici. Ostrožani su sagradili utvrdu, koje se ruševine još danas vide na brdu Balovanu poviše Kaštel-Lukšića, a okolne se zemlje zovu Ostrožine, što znači ruševine Ostroga.

Biskup Kačić je zabilježio o crkvi sv. Lovre u Ostrogu 1726. ovo: »Ova je crkva u polju, ali sagrađena na jednom brežuljku i negda je na ovom brežuljku bilo selo i podignuta zgrada, od čega svega jedva se vide tragovi. Oko crkve bilo je negda mnogo grobova, a sada postoji samo jedan«.

Ostrog je postojao davno prije XIII. stoljeća. U razvodu zemalja ženskoga benediktinskoga samostana sv. Benedikta u Splitu godine 1171., o kojem je već bilo govora, spominje se zemlja pod selom, koje se zove Ostrog (*Est terra suptus vico, qui Ostrog nuncupatur*), a u ispravi o posjedu crkve sv. Marije de Spillano zabilježen je put, koji vodi u Ostrog (*via quae ducit ad Ostrog*).³⁸ Iste godine u popisu dobara sv. Petra od Klobučca svjedoči »presbiter Radun de Ostrogo« i presbiter Graguy podiup de Ostrogo.³⁹ Dakle u Ostrogu ili rodnom iz toga sela bila su dva svećenika, od kojih je jedan bio podžupan. Ostrog je bio Splitsanima trn u oku, i oni su ga poslije teške i očajne borbe razrušili i divljački razbacali iz grobova kosti pokojnika, a zaslužnjene Ostrožane pustili od gladi pomrijeti u tavnici, ali se selo ponovo podiglo, pa u kasnijim borbama između Splita i Trogira često se spominje Ostrog.

U Trogirskim spomenicima od 21. X. 1263.–1. IV. 1294. (uredio Barada, i izdala Jug. akademija u Zagrebu) 19 puta zabilježene su zemlje pod Ostrogom (*subtus Ostrog*). Da to nije samo lokalitet već naselje, pokazuju razni izričaji, koji se pridaju Ostrogu.

Dokumenat od 3. II. 1271. bavi se prodajom zemlje »posite suptus villa Ostrog«. U oporuci Stasijske, kćeri kneza Ilije, 24. III. 1271. kaže oporučiteljica, da ostavlja sinu zemlju u selu Ostrožiću (*terram in villa Ostrogic*), dne 10. I. 1272. prodaje se zemlja *suptus villa Ostrog*. Godine 1271. prodaje se zemlja »in Ostrog suptus domus iuxta terram Volcepte et terram Vulcoslavo«, dakle zemlja u Ostrogu ispod kuće kod zemlje Vučetine i zemlje Vukoslavljeve. Kad se bilježi i kuća, znači, da je to selo živo, a stanovnici su po imenima sudeći, čistokrvni Hrvati.

Dapače se u dokumentu od 30. X. 1279. spominje i jedna palača ili barem njezine ruševine: jedna se naime zemlja ubicira »*subtus Ostrog et Polatisce*« – pod Ostrogom i Polatišćem. To polatišće bit će onaj *edificium*, što ga spominje 1726. biskup Kačić u opisu Ostroga.

U selu su bile tri crkve. Sv. Ivan Biranj, sv. Juraj i sv. Nikola.

³⁶ Toma Arcidakon, o. c. str. 104–105.

³⁷ Farlati, *Illyricum sacrum* III. 255.

³⁸ Smičiklas T., *Codex diplomaticus* II, Zagreb, 1904. str. 131.

³⁹ *Idem*, II. str. 240.

Dne 3. III. 1264. kaže se za jednu zemlju da se nalazi blizu zemlje sv. Nikole od Ostroga, a 4. V. 1276. izjavljuje Dobronja, plebanus crkve sv. Ivana Birnja i sv. Jurja pod Ostrogom, da je on potomak utemeljitelja i baštinika tih crkava. (Trog. spom. II. str. 147-148).

Do godine 1726., kad je biskup Kačić obilazio svoju trogirsku biskupiju, još je ona palača bila dobro vidljiva, jer su seljaci vadili s nje kamenje, da prošire crkvu sv. Lovre. Biskup Manola zabilježio nam je jedan običaj, koji nam je sačuvao uspomenu na ostroške »didiće«. On nam pripovijeda, da je u Lukšiću, običaj, da rektor crkve sv. Ivana nazvanog Biranj, dakle crkve, koja je bila negda u Ostrogu, svake godine daje seljacima Kaštel-Staroga i Kaštel-Lukšića 150 Lira za objed, a taj objed zovu *didiščina*.⁴⁰ U imenu *didiščina* ostala je uspomena na one slobodne seljake *didiće*, *cohaeredes*, koji su sačuvali pravo izbora župnika. Čudno koincidira u selu Biranj šibenskoga kotara, da se godine 1596. patroni crkve sv. Jurja zovu *didići* (*habentes ius patronatus materna linqua appellati didichi*).^{40a}

Tragovi sela i utvrde Ostrog sačuvali su se do dana današnjega. Obnovljena crkvice na starim temeljima diže se na brdašcu Balovanu (259 m), a dimenzije su joj 6,30 m za 4,33 m do apside, dubina je apside 1,50 m, a promjer je širine apside 3 m, dakle je polukružna. Kod crkve su dva stara groba, jedan na sjevernoj, a drugi na zapadnoj strani pred pročeljem. Nad ovim posljednjim je rustičan križ. Plato s crkvicom leži na okomitoj litici, do koje je vrlo težak pristup odasvud osim sa sjeverne strane, gdje su također brežuljci i litice. Na tome platou bilo je vrlo zgodno mjesto za sredovječno naselje.

Tradicija ipak tvrdi, da je selo bilo ispod litice u polju, gdje se još opažaju nekoje gomile kamenja. U času pogibelji stanovnici su se uspinjali na Balovan, na kojem se dizala kula. Kako je već zabilježeno, stari dokumenti navode selo, crkvu i polačište, *aedificium*. Ta palača bila je zapravo utvrda, a danas je zovu »fratarska kuća«. Ona leži na južnoj strani platoa na jednom povišenom mjestu, do kojega je i opet prilaz lakši samo sa sjeverne strane.

Još se opažaju temeljni zidovi, a ponegdje i zidovi zgrade debeli oko pola metra. Zgrada je duga oko 60 metara, a široka je na sjeverozapadnoj strani oko 6 m, a na jugoistočnoj 10-12 m. Bila je na nekoliko mjesta pregrađena, i još se vide pregradni zidovi. Pregledanje i mjerenje je otežcano zbog guste šikare, koja je izrasla po brežuljku.

Padina uzvisine pokrita je odronjenim kamenjem, među kojim ima komada rimskih opeka.

Lokaliteti su oko Balovana: Ostrožine, Katinjca, Strane, Zagulje, ispod kojih je voda Funja, pa do nje voda Jankova, a sjeverno od crkvice voda Karlovača, pa Vudrina voda na granici Kambelovca. Nadalje su Međukružja (zemlja između krugova, grebenja) zatim Kružine i Meje.

Prilaz k Balovanu, na kojem je bila utvrda Poljičana, prilično je zaštićen. Iz polja prilazi se s istočne strane lijepom kaldrmom, koja je danas na

⁴⁰ *Visitatio secunda Didaci Manolae episcopi traguriensis de anno 1759-28 VII.*

L. Katić, Povijesni podaci iz vizitacija trogirске biskupije u XVIII. stoljeću — *Starine knj.* 48, 274-330.

^{40a} Krsto Stošić, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik, 1941. str. 95.

mного mjesta oštećena. To je bio bez sumnje glavni put do Ostroga u stara vremena. Uzlazeći uzgor put je vrlo dobro zaštićen sa zapadne strane okomitom liticom, koja se diže neposredno iznad njega desetak metara, a toliko je okomita, da se čini, kao da je naročito klesana radi obrane.

Kakvih 100 m pred samom palačom, jedna je ravnica i na njoj gomile kamenja. Ta se ravnica nalazi između dviju litica. Mislim, da je ono kamenje od kuća suhozidina, jer je mjesto izvanredno zgodno za naselje, koje je bilo i sakrito neprijatelju, a u času pogibelji mogli su se stanovnici skloniti u tvrđavu na Ostrogu.

O načinu, kako su se Ostrožani branili od navale Splitsana, Toma Arcidakon pripovijeda: »Hrvati su raštrkani po liticama odbijali neprijatelje kamenjem, džilitima i strijelama.«

To je bila vrlo dobra obrana, jer su se na dugoj i strmoj liniji mogli lako braniti.

I druga vijest Tomina, da su Splitsani zapalili nagomilano drvlje, čini se vjerojatna, kad se promotri taj teren. Tajne staze, po kojima su Splitsani zašli za leđa braniteljima, bile su bez sumnje na sjevernoj strani, gdje je lakši pristup tvrđavi.

Toma je i tu pouzdan svjedok, možda i očevidac.

Po ostacima rimskih opeka dade se zaključiti, da je Ostrog bio negda rimska tvrđavica kao i sv. Nofar, a na njezinim ruševinama Hrvati su digli svoj Kaštel.

KOD RIJEKE ŽRNOVNICE

Dosada je bio govor o naseljima od Klisa do Trogira, gdje je granica Podmorja kod Trogirskog Blata. To je glavni i neopovrzivi teritorij Podmorske župe. Treba sada prijeći na sela, koja su bila na ivici župe.

Postavivši granicu Podmorske župe na rijeci Žrnovnici, tu uz rijeku s desne strane nailazimo na crkvu sv. Marija od Uglja (S. Marija de Ugal). U današnjoj crkvi uzidan je na pročelju jedan reljef sv. Jurja uokviren na tri strane dvoprutastim pleterom. Taj plitki reljef datira se u XI.-XII. stoljeće.⁴¹

Žrnovnica se prvi put spominje godine 1080. u Registru sv. Petra Gumanjskoga (ad Ursanum de Sirnounyze). U istome se Registru kaže, da je Petar Gumay kupio dvorac u Žrnovnici i vinograd kod brda Peruna (comparavi curtem in Sirnouniza et vineam in Peruno).⁴²

Ta tri spomenika dokazuju, da je u XI. stoljeću oko te rijeke bilo naselje. Godine 1178. u jednome »zavodu« spominje se »Brod«, dakle prijevoz preko rijeke, i crkva sv. Marije, a to opet pretpostavlja naselje.⁴³ Vrlo vjerojatno, da je i onaj reljef sv. Jurja pripadao toj crkvi pa je zato i uzidan u kasniju crkvu i konačno u današnju, da uspomenom poveže prošlost

⁴¹ Abramić Mihovil, Basreljef sv. Jurja u Žrnovnici, Starohrvatska prosvjeta, N. S. I, 1-2. str. 77-83.

⁴² Rački, Documenta, str. 135 i 153.

⁴³ Smičiklas, Codex diplomaticus II. str. 157.

s novim vremenom. Isprave, koje ne spominju crkve i naselje, ne treba donositi, jer sami lokaliteti mogu postojati i bez naselja, pa malo pomažu u našem poslu.

Prolazeći od Žrnovnice prema Solinu, dolazimo do staroga sela Kučina, koje leži na podnožju Mosora, na kukovima, od čega mu i potječe ime. Kučine se prvi put spominju godine 1144. u oporuci splitskog svećenika Crnote, koji je ostavio ženskom samostanu sv. Benedikta u Splitu baštinu »in loco qui sclavonica lingua Pot Cilco nominatur« (u mjestu, koje se hrvatski zove Pod kukom). *Pot Cilco* jasno odražava Hrvatski toponim »Pod klkom«, koji je romanski pisar svojom ultrafonetičkom grafijom tradirao. Radi daljega raspravljanja odmah sada ističem, da se u Kučinama bilježi u to vrijeme neki bunar s dvjema krunama (cum duobus coronis) i jedan zdenac poviše triju kamena.

Kad je opatica Kača utvrđivala granice posjeda samostanskoga i ostavštine svećenika Crnote, bili su joj pri ruci arciprezbiter Kučina Vukota i jedanaest drugih Hrvata iz sela Kučina.

I godine 1185. crkvenom saboru u Splitu prisustvuje Vukota arciprezbiter Kučina. Taj bi teško mogao biti identičan s onim prije spomenutim. Kako bilo da bilo, činjenica, da je u Kučinama bio arciprezbiter, (seoski dekan) pokazuje, da je to selo bilo među važnijima, a i bolje napučeno od ostalih.

U Srednjem vijeku mnogo je parnica bilo između Kučinjana i Splićana, jer su Kučine na međašu splitskoga polja.⁴⁴

U blizini Kučina i Žrnovnice bila su i sela *Gorica* i *Križ*, koja su također pripadala Kliškoj župi.

Gorica se spominje kao territorium regale još godine 1480. Tada su neki Poljičani predvođeni od kliškoga arciprezbitera Nikole Martinuševića pošli do kralja Matijaša Korvina, da se podvrgnu njegovoj vlasti. Kralj im je tom prigodom dao povelju o raznim darovštinama, pa između ostalih dariva im *Gorycza et Kathythi* (Gorica i Katići). Za te posjede, zapravo sela, poslanici su tvrdili da imaju darovnice bivših kraljeva ugarskih predšastnika Matijaševih.⁴⁵

Da je selo Križ pripadalo Žrnovnici, nalazi se dokaz u jednoj ispravi od 1. VII. 1516., koja se nalazi u splitskom kaptolu. Dvornik sela Križa kod Žrnovnice i još četiri seljaka u ime svoga sela i u ime svih žrnovničkih sela pokazuju punomoć, da se pobrinu za župsku crkvu sv. Marije u Žrnovnici, jer joj prijete pogibelj da se sruši.⁴⁶ Još je bilo jedno selo u blizini Žrnovnice, ali bliže moru. To je ležalo u maloj uvali i dolini pri samom ušću rijeke, gdje se sada nalazi sredovječna crkvice Gospe od sita, jer oko crkve raste na močvarnom zemljištu biljka sita. To se selo godine 1495. zvalo

⁴⁴ L. Katić, Selo Kučine i 13 isprava o Sutikvi – Starohrvatska prosvjeta, III. sv. 4. str. 143.

⁴⁵ Vjekoslav Klaić, Prilog za povijest Poljica u XV. stoljeću, Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zemaljskog arhiva u Zagrebu – god. XVI, 1914., str. 2.

⁴⁶ L. Katić, Popis župa iz XV. vijeka u okolici Splita – List biskupije splitsko-makarske, LX, 1938., br. 3–5., str. 51–54.

Opatovina (Villa abbatis).⁴⁷ Turci su ga u XVI. stoljeću razrušili i pobili stanovnike. Kao spomen bivšega života u tome lijepom kraju nalaze se oko crkve brojni stećci.

Kao to selo propala su zajedno s njim i sela Križ i Gorica.

KLIS

Župski grad Podmorske župe bio je Klis. Po svome položaju kao da je stvoren za to. Na vrljetnom brijegu, teško pristupačnom, između Mosora i Kozjaka, usred uskog klanca čuva prolaz iz Primorja u Zagorje i dalje u Bosnu. U rimsko doba bio je predstraža Salone. Konstantin Porfirogenet priča, kako su se Avari i Slaveni posluživši se varkom uvukli u Klis, a potom zauzeli i Salonu. Ta priča o prijevari nastala je odatle, što se Klis i ne može drukčije osvojiti nego gladom ili varkom, a silom nikako. O Kliškome polju već je bilo govora, kad su opisivana solinska naselja. Treba naime uzeti na um, da se u starohrvatsko doba Solin nalazi u Kliškom polju, pa tako se ima i tumačiti, što kralj Petar Krešimir Veliki u darovnici, kojom dariva samostanu sv. Krševana otok Maun, kaže, da njegov otac Stjepan počiva sretno u Kliškom polju (*patrisque mei regis Stephani in Clisio campo feliciter quiescentis*), iako je kraljevski mauzolej bio u crkvi sv. Stjepana u Solinu. Solin je i u njemu crkva sv. Stjepana bio dio Kliške župe i u Kliškome polju, koje se steralo ispod župskoga grada do splitske granice u Dujmovači. U tom istom Kliškom polju krunio se u 'solinskoj crkvi sv. Petra kralj Zvonimir. Klis se dijelio na dva dijela: grad ili tvrđava bio je jedna jedinica, a podgrađe ili varoš druga. I kad mjesto plemenskih župana zavladaše Klisom knezovi (*comites*) iz raznih rodova: Šubići, Svačići (Domaldo) Nelipići i drugi, varoš je imao svoje suce, svoju posebnu crkvu i župnika. Osobito se odlikovao Klis kao tvrd grad za tatarske provale, kad je odolio njihovoj sili, kojoj se mogao malo koji grad oduprijeti.

Kad je osmanlijska sila u podmorskoj župi zatrla stare uredbe i naselja, i onda grad Klis nije izgubio svoju važnost, već je ostao sijelo raznih turskih vlasti i središte sandžakata.

Tek svršetkom XIX. stoljeća prestao je Klis biti tvrđava, kad ga je Austrija razoružala, dignuvši s njega topove, ali kao da se nije dao gordi Klis, i, eto, u doba partizanske borbe protiv okupatora opet se oko njega zaigralo krvavo kolo.

Toliko dug kontinuitet i važan položaj toga hrvatskoga grada dali bi slutiti, da će se oko njega naći veliki spomenici toga života, a kad tamo, Klis je najslabije istražen arheološki položaj i najmanje otkritih spomenika je iz Klisa.

⁴⁷ Rački, Documenta str. 215-278.

POLOŽAJ NASELJA

Ako obiđemo sredovječna naselja u Kliškoj župi, opazit ćemo, da ona nisu nastala uz more, dapače, prva nisu ni u nizini, makar udaljenoj od mora, već bliže brdu. Razlog je tomu, što život blizu mora nije bio siguran zbog gusarskih napadaja. Drugi uvjet da se razvije naselje jest voda. Ona je potrebna ne samo za čeljad, već i za stoku. To je razlog, da su se sva naselja u Kliškoj župi razvila uz vode, potoke, vrela i bunare. Da počnemo s istočne strane župe!

Uz rijeku Žrnovnicu ležalo je selo istoga imena, pa Gorica i Križ, a na ušću rijeke seoce oko crkve Gospe od Sita.

U Kućinama sam već spomenuo bunar s dva vijenca i drugi ispod tri kamena, a onda je tu i vrelo Vrbica ispod sela. Groblja na Majdanu i na Glavičinama nalaze se na obalama Solinske rijeke.

Rižinice su nađ samim potokom Hijino vrilo. Ne znamo, gdje je ležalo selo, koje se pokapalo kod Svetoga Nikole, ali svakako nije daleko od samoga groblja. U blizini pak teče potok Bile. Kod Sv. Mihovila je tek u posljednje vrijeme, kad je tuda proveden vodovod, zasut bunar, koji se zvao Pod Svet Mijo. Kod Putalja je i danas i potok i bunar, a oko Kozice i Kruševika ima nekoliko potoka i vrela: Bujavica, Knežak, kod mjesta Pod-Knežak Matijino je vrilo, Kruševik, poviše Lažana je Grkova (voda), nedaleko Pustice je potok Torac.

Kod sv. Petra od Klobučca izvire Spudonja voda i teče sve do mora. U Radunu je i kod sv. Nikole i kod sv. Jurja od Podmorja obilan potok. Kod Stomorije su potoci Česminovac i Pokrovnik, kod sv. Jurja od Žestinja je potok i vrelo nedaleko bližnjega Šantićeva tora, a kod sv. Marte je dubok bunar. Pod Svetim Nofrom je potok Kremendovac, a nešto niže je bunar kamenjem ozidan, koji se zovu Lepin.

Osim tih po Donjokaštelanskom polju ima još drugih voda i potoka. Sva sela od Rižinica do Bihaća ne leže na istoj isohipsi, ali su sva u jednakoj udaljenosti od mora. Putalj je na visini 323 m, Ostrog 259 m, Radun 128 m, Žestinj 461 m, Sv. Marta u Bihaćima 62 m, a sv. Nofar 208 m, Žrnovnica 83 m, Kućine 200 m. Poprečna je udaljenost od mora 2 km. O veličini sela teško je išta sigurno reći. Sudeći po grobljima, nisu bila velika, ali treba imati na umu, da je samo malen dio i crkava i groblja otkopan, pa i ono, što se otkopalo, jedva da se išta pronašlo po sistematskom istraživanju, već slučajnim nalazima. Mnogo spomenika još krije (hrvatska) zemlja. I ono, što se dosada kopalo, treba ponovo revidirati i proširiti traganje za spomenicima, jer naši i najbolji arheolozi nisu mogli dokraja izvršiti svoje potpune zbog nestašice novca. Kad se na pr. pretraži čitava okolica sv. Marte u Bihaćima, tek onda ćemo steći pravu sliku jednoga dvorca ranog Srednjeg vijeka. Za Klis znamo da je kroz tisuću godina evao i kao tvrdi grad i dugo vremena kao slobodna općina pod gradom, pa ipak nijedno groblje njegovo, nijedna crkva nijesu otkopani. Kad ne bi bilo pismenih vrela, što bismo o Klisu znali po arheološkim rezultatima i zahvatima? U Radunu se do danas sačuvala starohrvatska crkva izvanredno interesantna i važna, a oko nje je srednjovjekovno groblje, ali na tome zemljištu, gdje bismo mogli očekivati dobre znanstvene rezultate, nije nijedan udarac mašklina pokušao potražiti,

što tu krije u svojoj nutrini zemlja. Što sam rekao o Radunu, to vrijedi i za Ostrog, Lažane, Kruševik, Kučine, Žrnovnicu, Sita i dr. lokalitete.

Jedno možemo reći, a to je, da je župa Podmorje bila dobro obrađena, što nam svjedoče pisani dokumenti, koji spominju pašnjake, vinograde, maslinike, smokvike, a onda dosada tri od pet poznatih gospodarskih dvoraca u Klisu, Pustici, Bihaćima, kod Sv. Petra od Klobučca i Sv. Martina. U Rižinicama našlo se nešto maslina u jednoj bakri, pa uglevlja s ognjišta, što nam daje povoda, da zaključimo, da su se oni benediktinci hranili pečenim maslinama kao i stari Rimljani. U Pustici kod crkve sv. Kuzme i Damjana nađena je turnjačnica i u njoj toč za pravljenje ulja i eto nam dokaza, kako su i Hrvati naslijedili od Rimljana gospodarsko umijeće tiještenje maslina i prepariranja ulja.

Najvažnija, nazovimo je tako, industrija bila je mlinarska, koja je cvala na Solinskoj rijeci i na Žrnovnici. U Solinu se spominju kraljevski mlinovi, a imali su svoje mlinove i samostani i pojedinci. U splitskim i trogirskim dokumentima, kupoprodajnim ili oporukama, zabilježene su konobe, podrumi za vino. Bez sumnje su i naši stanovnici Podmorja znali za konobe, makar bile i najprimitivnije. Benediktinski samostani, koji su cvali u tome kraju, naučili su kao i u drugim gospodarskim granama tako i u toj seljake, kako treba praviti i dobro sačuvati vino.

Kaštelansko polje pod samim Kozjakom ima posve drugo obličje od onoga dijela, što se prostire uz more. Ono je i danas puno torova. Prije nego se industrijalizirao basen od Klisa do Trogira, stočarstvo je i u devetnaestome stoljeću bilo vrlo dobro razvijeno u tome kraju, a možemo slobodno zaključiti, da je u Srednjem vijeku kudikamo više cvalo. Za napredak stočarstva bili su svi preduvjeti: dobra paša, blaga klima i obilje vode, a k tome blizina dalmatinskih gradova, gdje se moglo prodavati mlijeko, sir i vuna. Kao stočarsko selo do dana današnjega poznata su solinska Blaca iza Kozjaka.

Nazalost naselja u Kliškoj župi stradala su mnogo od ratova, bili oni između gradova Splita, Trogira i Klisa, bili za turskih provala i pljačke Vlaha, protiv kojih je već splitski nadbiskup Andrija Gualdo sagradio zamak, današnji Sućurac, da tamo skloni svoje kmetove iz Putalja i tako ih zaštititi od Vlaha.

Provale Turaka pomjerile su i poremetile stari život stanovnika Kliške župe. Grad Klis postao je glavno razbojište, polje ispod njega poharano kroz decenija nije moglo hraniti pučanstvo oko njega. Mlinice porušene, a polja po zapadnom Podmorju nesigurna zbog dnevnih nasrtaja Martoloza, Vlaha i Turaka. Ako se htjelo zaštititi goli život, trebalo je napustiti nezaštićena naselja i zatvoriti se u tvrde kaštele. Tako su opustjela stara sela pod Kozjakom, a seljaci prešli u današnja Kaštela, koja su u XV. i XVI. stoljeću sagradili splitski i trogirski plemići.

Turska najezda prepоловила je negdašnju Klišku župu. Jedan dio ostao je pod mletačkom vlašću, a drugi pod turskom i više se nigda nisu spojili. Pri kraju da nabrojimo sela u Podmorju ili Kliškoj župi: Klis, Majdan, Rižinice, Glavičine, Solin (mlinice), Prosik, Putalj, Gajine, Kozica, Pustica, Solin (kod sv. Nikole), Ostrog, Radun, Stomorija, Žestinj, Sv. Nofar, Bihaći (sv. Marta), Sv. Petar od Klobučca, Žrnovnica, Podstrana (sv. Martin), Sita (Gospa od sita), Gorica, Križ, Kučine. Kasnije javljaju se Resnik i Baba

u današnjim Donjim Kaštelima i Smoljevci između Solina i Putalja. Svega, dakle, 27 sela dosada poznatih.

Eto, široko je polje hrvatskoj arheologiji, da istraži sva ta naselja, njihove crkve, groblja, dvorove i druge ostatke života u tome plodnom kraju prije dolaska Turaka, koji su porušili njegov život u svim pravcima i pojavama, kulturnim, socijalnim i gospodarskim.

Résumé

LA COLONIE DE LA JOUPA VIEUX-CROATE DE PODMORJE

L'auteur étudie l'habitation de la joupa vieux-croate de Podmorje que Constantin Porphyrogenet appelle Parathalassia et qui, d'après la résidence du joupán, s'appelle également la joupá de Klis et s'étendait depuis le Mosor jusqu'à Trogir.

Il met en vue qu'aussitôt après leur migration, au début du VIIème siècle, les Croates se sont installés dans les environs les plus immédiats de l'ancienne Salona, détruite vers 614. La première colonie se trouvait à Otok Solinske Rijeke par où passait la route Trogir-Split. Les premières colonies sur cette rivière de Solin ont construit des moulins comme continuation de la civilisation romaine. Cependant le premier village, confirmé avec certitude par les documents archéologiques, est Gajine dans l'actuel Kaštel-Sučurac. On a trouvé à Gajine environs 200 tombeaux. Au VIIème siècle déjà existait sur ce même territoire une église, par conséquent un village aussi, et on a trouvé l'architrave de cette église avec une inscription, mais comme l'architrave n'était pas »in situ« on ne peut pas déterminer l'emplacement de l'église.

Il devait certainement exister au IXème siècle un château seigneurial (curtis) dans la campagne de Klis, car on mentionne l'acte de donation du knèze Trpimir, écrit en 852. On dit dans cet acte de donation que le knèze Mislav, prédécesseur de Trpimir, avait fait don à l'église de saint Georges à Putalj (vers 839) de la dixième partie de la récolte du château de Klis ...

Ce même knèze Mislav possédait également un château dans l'actuelle Podstrana, près de l'église de saint Martin, où il signa la paix, en 839, avec Pietro Tradenico, doge vénitien, après que les Croates aient repoussé la flotte vénitienne. Trpimir, le successeur de Mislav fit venir Gottschalk en Croatie et grâce à lui il a restauré le couvent romain vieux-chrétien à Rižinice sous Klis. A cette occasion, il a publié une charte, adressée à l'archevêque Petar de Split (852), dans laquelle il confirme la donation de Mislav, c'est à dire l'église de saint Georges à Putalj. Tout cela indique que dans cette région, il y a eu très tôt des colonies ou habitaient les paysans serfs qui cultivaient les champs autour des châteaux et des couvents. Pour le couvent de Rižinice, l'auteur affirme qu'il a existé jusqu'aux invasions turques dans ces régions, au commencement du XVIème siècle.

La décision du knèze Mutimir (892), publiée à Bihaći, comme celle de Trpimir, est également liée aux actes de donation de Mislav et de Trpimir, et l'auteur veut démontrer qu'à Bihaći (près de Trogir) il y avait des châteaux où résidaient les knèzes croates.

Au IXème siècle il y a eu deux colonies à proximité de la source de la rivière de Salona, l'une sur la rive droite et l'autre sur la rive gauche. La Société d'archéologie croate »Bihać«, sous la direction de Bulić, a découvert, sur la rive gauche, dans l'actuelle Majdan, un cimetière avec de très riches accessoires en or accompagnant les morts.

Ces objets en or, dans les tombes, sont la preuve qu'on enterrait dans le cimetière de Majdan ou bien les joupans ou bien les knèzes, car, à la campagne, il n'y avait qu'eux qui ont pu sacrifier des objets aussi précieux et les mettre à côté des morts.

Sur la rive gauche de la rivière on a découvert 130 tombs, mais les objets funéraires sont plus pauvres.

Putalj, déjà mentionné, date du IXème siècle.

Au Xème siècle se sont formées les colonies autour des deux églises à »Gospin otok«, construites par Hélène, reine de Croatie, l'une dédiée à sainte Marie et l'autre à saint Etienne, et c'est dans la dernière qu'on inhumait les rois de Croatie. A ces églises, surtout à celle de sainte Marie appartenait le village Prosik, situé dans la plaine voisine.

L'auteur découvre, à l'ouest de Solin, un village à proximité de l'amphithéâtre, et la petite église de saint Michel de Arena et de saint Nicolas. A côté de cette dernière on a découvert un cimetière qui a une longue continuité: depuis Dioclétien jusqu'au XVIème siècle.

An XIème siècle les documents mentionnent le village Pustica, à côté de l'actuelle Kaštel-Gomilica, et le village Lažani. On a découvert à Pustica un bâtiment agricole avec un pressoir pour l'huile et pour le vin.

Dans la partie ouest de la vallée des Kaštel, près de la gare de chemin de fer Kaštel-Stari, existe encore aujourd'hui l'église vieux-croate de saint Georges de Podmorje, dans l'ancien village Radun, que le roi croate, Stjepan II Trpimirović a donné en 1089 aux bénédictins; ce village également a existé jusqu'à la domination turque. A un demi kilomètre de Radun, il y avait aussi une vieille église de saint Nicolas de Podmorje et un village.

Sur une colline, deux kilomètres plus loin, se dresse la petite église de saint Georges de Žestinje. Autour de l'église, ainsi qu'à Radun, il y a beaucoup de stećci (stetchtzi), tombes avec de grosses pierres des XIVème et XVème siècles. La aussi il y avait un vieux village.

Toutes ces églises avec leurs villages étaient à proximité de la montagne Kozjak, cependant qu'en bas, dans la plaine, il y avait plusieurs habitations anciennes. Autour de l'église Stomorija (sainte Marie), mentionnée en 1189, se trouvait un village dont on voyait les traces encore au XVIII siècle. Les ruines de quelques bâtiments se dressent encore aujourd'hui dans les »Miri« (les murailles) au milieu de la vallée qui appartient à Kaštel-Novi et qu'on attribue au couvent et à l'église de saint Pierre de Klobučac dont nous possédons de nombreux souvenirs et documents historiques et qui a été définitivement détruite en 1420.

Ostrog jouait un très grand rôle dans l'histoire de Split, et de Trogir, il se trouvait au dessus de l'actuelle Lukšić. Cette colonie avait ses fortifications et appartenait aux »didići« (paysans libres) croates. Au XIIIème siècle les habitants de Trogir ont aidé les habitants de Split à détruire Ostrog qui a réussi à se rénover plus tard et à exister jusqu'à l'époque où l'on abandonnait les villages éloignés de la mer. Cela s'est fait à cause du danger turque, lorsque les habitants de ces colonies se sont installés dans les castels, construits au bord de la mer par les citoyens nobles de Trogir et de Split. C'est ainsi qu'ont été fondés les Kaštela d'aujourd'hui.

Au XIème siècle déjà on mentionne le village Žrnovnica, sur la rivière du même nom, du côté est de Podmorje, et à proximité de la même rivière encore les villages Križ, Gorica, Kučine, et à l'embouchure même il existait également le village Sita. Žrnovnica et Kučine sont les seuls qui se soient conservés, les autres ont été détruits par les Turques au XVIème siècle. L'auteur décrit ensuite la ville de Klis, centre de la joupia et il constate enfin que toutes les colonies de Podmorje ont été créées près de l'eau, rivières et puits, éloignées de la mer environs deux kilomètres à cause du danger des pirates.

Il parle ensuite de la fertilité de la vallée de Podmorje, mentionnée dans de nombreux documents écrits. Cette vallée pouvait nourrir vingt et une colonies, nombre que l'auteur a pu trouver dans cette région.

Les principaux revenus venaient du vin, de l'huile, du blé, du cheptel, et à Solin et à Žrnovnica des moulins.

A la fin l'auteur attire l'attention sur le fait qu'il n'y a qu'un petit nombre de toutes ces colonies qui a été étudié du point de vue archéologique et que, là aussi, il restait à l'archéologie croate un vaste domaine de travail.